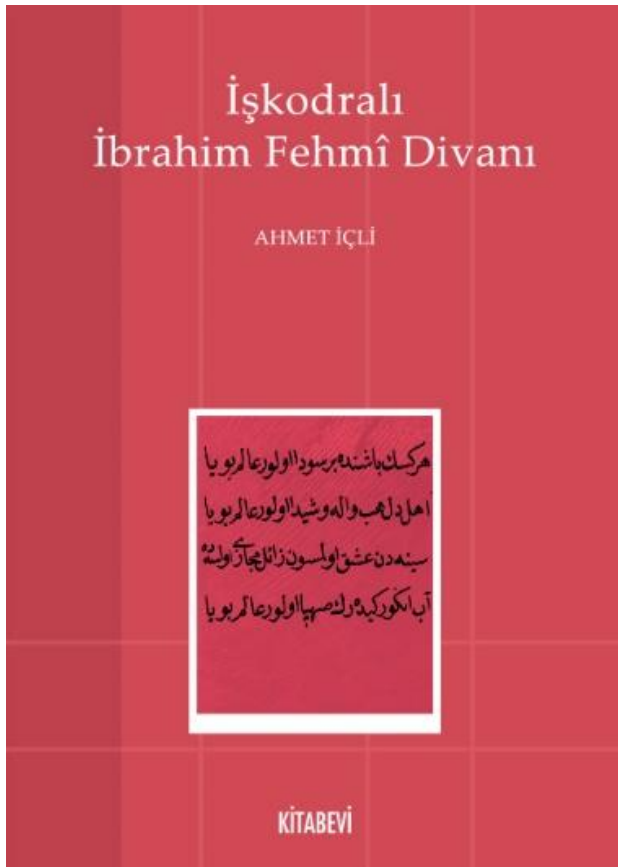

HAS BAHÇENİN SON YAPRAKLARI: İŞKODRALI İBRAHİM FEHMÎ DİVANİ

Kenan BOZKURT¹

İçli, Ahmet (2019). İşkodralı İbrahim Fehmî Divanı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım). İstanbul: Kitabevi Yayınları. (191+35 sayfa.)

Anadolu'da kurulan ilk beyliklerle başlayan klasik şiir geleneği Osmanlı devletinin beylikten imparatorluğa uzanma süreciyle paralel ve kesintisiz olarak gelişimini sürdürmüştür. Osmanlı'nın siyasi evrelerine benzer evrelerde gelişen bu edebiyat, 16-17. yüzyılda gelişiminin zirvesini görmüş; Hayâlî, Zâtî, Fuzûlî, Bâkî, Ş. Yahyâ, Nâbî, Nef'î gibi zirve şahsiyetler yetiştirerek altın çağını yaşamıştır. Osmanlı İmparatorluğunda 17. yüzyıldan sonra önce duraklama sonra da başlayan gerilemenin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel alanda olumsuz etkileri, edebiyata da sirayet etmiş; klasik edebiyat, eski sanatsal gücünü yitirmeye başlamış ve Şeyh Galip ile son büyük temsilcisini yetiştirmiştir. Bu edebiyat, Şeyh Galip'ten sonra da 19. yüzyılın sonuna kadar birçok şair yetiştirmeye

devam etmişse de eski gücüne bir daha ulaşamamış ve Tanzimat'la beraber başlayan Batı tarzı edebiyata yenik düşerek yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerinde bu edebî devreye ait binlerce elyazması eser geriye bırakarak miadını doldurmuştur. Manzum ve mensur türde birçok eser verilmekle beraber hiç şüphesiz bu edebiyatın en önemli eserleri divanlardır. Bu önemden ötürü de bu edebiyat, uzun süre "Divân Edebiyatı" olarak anılmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kenan.bozkurt@batman.edu.tr

Anadolu sahasında şiirleri günümüze ulaşabilen ilk şair, Horasanlı Ahmed Fakih'tir. İlk kaside ve gazel yazar, Hoca Dehhanî olsa da şiirlerini bir divan altında toplayan ilk şair, Kadı Burhaneddin'dir. Ondan sonra altı asır boyunca Osmanlı döneminde, şiir kaleme almış yüzlerce şair, devlet adamı, şehzade ve padişah bu geleneğe uyarak şiirlerini belirli bir tertibe dâhilinde tasnif ederek divanlar meydana getirmişlerdir. Klasik edebiyatta nazım biçimlerine göre sıralanan ve bu nazım biçimlerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulan divanlar, cumhuriyetin kuruluşu ve harf devrimiyle beraber önemli bir inceleme ve araştırma alanı oluşturmuştur. 19. yüzyıl Osmanlısında matbaanın yaygınlaşmasıyla beraber özellikle Mısır ve İstanbul'da çok sayıda divan neşri yapılmışsa da bu neşirler, tek nüshadan hareketle ve bilimsellikten uzak bir şekilde yapıldığından birçok eksikliği ve hatayı içinde barındırdığını görmekteyiz. Ancak tüm eksikliklerine rağmen bu tür çalışmalar, klasik şiir araştırmalarında oldukça önem arz etmektedir. 19. yüzyılda başlayan neşir çalışmaları daha çok divan endeksli olup mesnevi, tezkire, şehrengiz ve diğer manzum ve mensur türlere pek rağbet edilmemiştir. Bu durum, cumhuriyetin ilk dönemlerinde de devam ettiğini söyleyebiliriz. Son dönemlerde diğer edebi türlere yoğun bir rağbet yaşansa da bu rağbet, divanlara olan ilgiyi azaltmış değildir.

Divan denince akla ilk gelen nazım biçimleri kaside ve gazeldir. Divanlar üzerinde yapılan neşir ve tahlil çalışmaları, genelde gazel ve kaside odaklı olup klasik şiirin anlam dünyasına adım atmamızı sağlayan ilk basamaklardır. Kaside ve gazelin bu önemi, şairin sanat kudretini en iyi şekilde yansıtmıştıktan ileri gelir. Özellikle bu tarz çalışmalar, bu alanda yapılacak ilmi çalışmaların yönlendirilmesi ve yönetilmesi hususunda önem arz eder. İslam etkisinde gelişen Türk şiirinin klasik dönemini şekillendiren divanlar, klasik şiirin sanat telakisini, dönemin zevkini, hayata bakış felsefesini, inanış ve mitolojisini içinde barındırdığından bu eserlerin yazıldığı dönemi anlamamız için bir hazine değerindedir. Bu anlamda divanlar, hem şairlerin hem de mensubu oldukları sanat mahfilinin sanat ve edebiyat anlayışını anlamamıza ışık tutar. Çünkü yayımlanacak çalışmalar ve eserler aracılığıyla klasik şiirin kültürel arka planının okuyucuya sunulması ve yeni nesillerin bu edebiyatın zevk dünyasına ulaşmasında bir köprü görevi görecektir. Bu yönüyle divan neşirleri bir taraftan klasik şiirin sanat zevk ve anlayışına ışık tutarken bir taraftan da kütüphanelerde unutulmuş bu edebiyata ait birçok şairin ortaya çıkarılmasını ve tanınmasını sağlar. Bu anlamda yapılan divan neşirleri, klasik edebiyat araştırmalarının ağırlık merkezlerini oluşturduğu gibi birçok önemsenmesi gereken çalışmalardır. Ahmet İçli'nin bu çalışması da İskodralı İbrahim Fehmî gibi sadece dönemin birkaç kaynağında adı geçmekten başka unutulmuş bir şairin bilim dünyasına tanıtılması bakımından önem arz etmektedir.

Eser, "İçindekiler", "Önsöz" ile kısa bir "Giriş" yazısından sonra gelen dört bölümden oluşmaktadır. Girişte yazar, klasik Türk edebiyatı hakkında kısa bir açıklama yaptıktan sonra klasik edebiyat döneminde manzum ve mensur birçok türde eser verilmiş olsa da şairlerin asıl önemsedikleri eserlerin divanlar olduğunu, şairlerin bir divan ortaya koymalarının kendileri için bir prestij olduğunu söyler (İçli, 2019: 15). Divanların nasıl tertip edildiğini ve çoğaltıldığına da değinen yazar, "yazma" ve "matbu" kavramlarını açıklar. Buna göre müstensihler tarafından elle yazılan eserlere yazma, matbaalarda tab' edilenlere de matbu' denildiğini aktarır. Yazar, klasik Türk edebiyatı

içinde eser veren şairlerden birinin de Fehmî mahlasının kullanan Süleyman Paşazade İbrahim olduğunu; ancak bu yüzyılda Fehmî mahlasla birçok şairin varlığına da değinir. Yazara göre şairin bir divan oluşturacak kadar şiiri elde mevcut olsa da bu divanın yazma nüshası, kopyası, örneği hakkında elde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Sadece divanın şairin oğlu Süleyman Selim tarafından düzenlendikten sonra H. 1287 /M. 1871 yılında basıldığını aktarır.

Birinci bölüm “İbrahim Fehmî'nin Hayatı, Eserleri ve Sanatı” hakkındadır. “İbrahim Fehmî'nin Hayatı, Eserleri ve Sanatı” başlığı altında şairin “Hayatı” (Adı ve Mahlası, Doğum Yeri ve Memleketi, Doğum ve Ölüm Yılı, Ailesi, Mesleği ve Görevleri, Fehmî'nin Dost Çevresi) şairin divanından hareketle ve dönemin kaynakları ışığında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Yazarın ele aldığı başlıklardan hareketle şairin asıl adı İbrahim Fehmî olup tam adı divanında İbrahim Fehmî Beg bin Süleymân Paşa'dır. Şiirlerinde Fehmî mahlası kullandığı ve bu mahlas ise ismiyle benzerlik gösteren bir kullanımdan ileri geldiğidir. Oğlunun verdiği bilgilere göre Arnavutluk'un İşkodra'ya bağlı Peklin kazasından olup babası çeşitli devlet kademelerinde bulunmuş ve yöneticilik yapmış Süleyman Paşa'dır. Doğum tarihi hakkında herhangi bir kayıt olmayıp yazar, şairin üvey annesinin ölümü için düşürdüğü tarihlerden hareketle M. 1794 yılı veya sonrasında doğmuş olabileceği tahmininde bulunur. Şairin ölüm tarihi ise oğlu Süleyman Selim, yazdığı manzumede H. 1270 / M. 1853-1854 olarak vermiştir. Şairin aile efratları hakkında bilgi verildikten sonra mesleği ve görevleri hakkında da açıklamalarda bulunulur. Yazar, şairin oğlunun divana yazdığı önsözden ve divandaki bazı manzumelerden hareketle onun Manastır'da görev yaptığı, vilayetlerde ser-bevvâbin/yazı işleri görevinde bulunduğunu aktarır. “Fehmî'nin Dost Çevresi” başlığı altında yazar, şairle yakın dostluklar kuran Mehmed Reşit Paşa, Hacı Hafız İlbasanî, İlbasanlı Ahmed Bey, Miralay Hüseyin Bey, Hacı Hüseyin Ağa ve Said Bey'den bahseder.

“Fehmî'nin Eserleri” alt başlığında yazara ait olan iki eserin tanıtımı yapılmıştır. Bu eserlerden ilki “Müntehebât-ı Eşâr-ı Âteş-Güftar” olup bir şiir mecmuasıdır. İkinci eseri ise çalışmaya konu olan “Divan”dır. Yazar, şairin Divan'ını yayına hazırlarken şairin oğlu Sâlim tarafından 1287'de yayınlanan matbu metinden yararlanmıştır. Yazarın tespitine göre şair, ölmeden divanını tertip edemediğinden eserin eldeki tek nüshası, oğlu tarafından yayınlanan, 30 varak/70 sayfadan oluşan bu matbu nüshadır. Bu matbu nüshanın da farklı kütüphanelerde dört örneği bulunmaktadır. Farklı nüshalar söz konusu olmadığından çalışma, bu matbu nüsha üzerinde yapılmıştır. Matbu nüsha üzerinde yapılan bir çalışma, müellif nüshasından şiirleri kontrol etmeyi ve varsa yanlışlıkları düzeltmeyi imkânsız kılsa da müellif hattı ve başka nüsha yokluğu, matbu nüsha üzerinden çalışmayı yapmayı zorunlu kılmıştır. Yazar bu başlık altında şairin oğlu Sâlim'in divan için yazdığı mensur önsözden ve divandaki manzumelerden hareketle şair, şairin eseri tertip edememe sebepleri ve eser hakkında bilgiler sunmaktadır.

“Edebi Kişilik: Şiir Sanatı ve Şair Çevresi” başlığında şairin edebî kişiliği hakkında bilgiler verilmiştir. Edebi kişilik hakkında bilgi verilirken şairin oğlu Süleyman Sâlim'in kaleme aldığı mensur önsözden faydalandığı gibi şairin şiirlerinden hareketle de bir değerlendirilmeye gidilmiştir. İcli'ye göre divan şairlerinin tanıtımlarında edebî kişiliği, edebî şahsiyetleri ve sanatı gibi farklı; ama özde aynı başlıklar bulunur. Esasında şairin edebî kişiliği onun

şairliğini gösterir. Şairlik ise şiire bakış, şiir uygulaması, şiirde işlenen konulardır (İçli, 2019: 34). Bu bağlamda İçli, şairin edebi kişiliğini ve şairin sanatçı yönünü izah etmeden önce şairin kullandığı nazım şekillerini, nazım türlerini, kullanılan kafiye ve redifleri, vezin ve kalıpları ele alır ve bu hususları ayrı başlıklar altında değerlendirir. Yazarın edebi kişiliği bu ekseninde değerlendirmesi oldukça yerinde olup eserden bağımsız bir değerlendirmeden kaçındığını gösterir. Yazar, şiirlerdeki biçimsel değerlendirmelerden sonra “Şiir-Şair Görüşleri” alt başlığında şairin şiir ve şaire bakışını divanındaki şiir örneklerinden ve poetikayı ifade eden kavramlardan hareketle izah eder. “Fehmî'nin Nazire Algısı ve Nazireciliği” alt başlığında nazire kavramı hakkında kısa bir tanım ve değerlendirme yaparak Fehmî'nin kendisine nazire yazdığı şairler ve şiirleri hakkında kısa bilgiler verir. Son olarak yazar, “Şair Çevresi” başlığında eserden hareketle şairin tanıdığı veya dostluk kurduğu Tiranlı Muhsin Beg, Çaker Mehmed, Tevfik ve Sâlim'den bahseder. Şairin edebi çevresi, etkilendiği şairlerin belirlenmesinde ve şairin sanatçı kişiliğini oluşturan edebi ortamın anlaşılmasında bu başlığın oldukça faydalı olduğu kanaatindeyim.

“Fehmî Divanı ve İncelemesi” başlıklı ikinci bölümde şairin divanı değişik yönleriyle tanıtılır. “Divanın Nazım Şekilleri Açısından İncelenmesi” alt başlığında divanda yer alan kıta, kaside, gazel, matla ve müfred nazım biçimleri, alt başlıklar ve tablolar halinde ele alınır. Bu incelemede yazar, nazım şekillerini klasik ayrıma bağlı kalarak “Bend Birimli Nazım Şekilleri” ve “Beyit Birimli Nazım Şekilleri” olmak üzere iki başlığa ayırır. Bu başlıkları da nazım biçimlere göre tek tek ele alır. Yazar, sadece nazım şekillerini vermekle yetinmeyip nazım biçimlerini hem kafiye hem de aruz kalıplarını da tabloda belirtir. Kaside ve kıtaları da içerikleri açısından tasnife gider, kasidelerin kimlere sunulduğunu, kıtaların ise niçin yazıldığını kısaca izah eder. Bu anlamda bu nazım biçimleri, muhteva yönünden de kısaca izah edilmiş olur. “Gazeller” alt başlığında gazeller; kullanılan kalıplar, birim sayısı, redif ve kafiye göre tablolar halinde tasnif edilmiştir. Bu tür bir tasnif ve inceleme, genel olarak divan incelemelerinde sıkça karşılaşılan bir durum olmayıp çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran olumlu bir özelliktir.

İkinci bölümden sonra elde edilen bilgi ve bulguların tartışıldığı “Sonuç”, “Özel Adlar Dizini”, “Kaynakça” ve “Metin Oluşturulurken Dikkat Edilen Hususlar” her almaktadır. Sonuç kısmında divandan ve kaynaklardan elde edilen bilgilerden hareketle şair ve eser hakkında bir senteze varılmaya çalışılmış ve yazar, ulaştığı sonuçları okuyucuyla paylaşmıştır. “Metin Oluşturulurken Dikkat Edilen Hususlar” alt başlığında çalışmada takip edilen yol ve yöntem hakkında bilgi verilmiş, metnin genel imlası ve noktalı-noktasız harflerin çalışmada nasıl ele alındığı hususunda bilgiler verilmiştir.

“Fehmî Divanı Metni” başlıklı üçüncü bölümde Fehmî divanının transkripsiyonlu metin çevrisi verilmiştir. Okuyucuya kolaylık sağlamak amacıyla divan metninin başına tablo halinde bir fihrist eklenmiştir. Fihristte kıta ve kaside nazım şekillerinin başlıkları eklenmiştir. Gazel, matla ve müfredlerde ise ilk mısra başlık olarak alınmıştır. Metnin başına fihrist eklenmesi, okuyucu için bir kolaylık olup istenilen nazım biçimini aramadan kolayca ulaşmayı mümkün kılmıştır. Metin kısmında toplamda 144 şiir bulunmaktadır. Bunların 7'si kaside, 32'si kıta, 4'u matla, 1'i muaşşer, 2'si muhammes, 9'u müfred, 4'ü tahmistir. “Gazeliyyat” bölümünde ise kafiyelerine göre,

Arap harfli alfabe sırası gözetilerek düzenlenmiş 83 gazel yer alır. Gazaliyyat bölümü dışında nazım biçimleri belli bir düzen içinde verilmemiştir. Çalışmanın dördüncü bölümü ise Fehmî divanının Arap harfli matbu nüshasının tıpkıbasımı verilmiştir.

İskodralı İbrahim Fehmî Divanı adlı çalışma, klasik edebiyatın son dönemine ait, kütüphanelerin tozlu raflarının arasında unutulmaya yüz tutmuş bir eserin ve şairin bilim dünyasına kazandırılması açısından önemli olduğu kadar klasik edebiyatın önemli manzumelerini de içermektedir. Bu manzumeler, şairin duygusal dünyasını ve dönemin edebi zevkini okuyucuya yansıtması bakımından da önem arz etmektedir. Eser, 19. yüzyılda klasik şiirin içine düştüğü renksizlikten ve tekrardan kurtulma amacıyla bir şairin başvurduğu yeni tarz ve üslupların, farklı konulara yönelimin izlerini de taşıması noktasında ipuçları vermektedir. Fehmî'nin sembolik ve alegorik bir dil kullandığı şiirlerinde çağdaşlarına göre farklı olduğunu da görmek mümkündür. Şair, klasik şiirin dar duygu dünyasından sıyrılarak gazellerinde kendini merkezde konumlayıp yaşadığı ruhsal değişimleri şiirlerine başarıyla aksetmiştir. Bu anlamda İskodralı İbrahim Fehmî Divanı, 19. yüzyıl klasik Türk şiirinin son dönemindeki değişimi ve bir yüzyıl önce başlayan değişim arayışlarının gelmiş olduğu noktayı tespit etmemiz açısından dikkat çekicidir. Ayrıca eser, divan neşri hususunda çalışmak isteyenler için bir yol haritası sunmaktadır. Eserde bir şair ve eseri üzerinde bir incelemenin tüm aşamaları başarılı bir şekilde takip edilmiş; eserden hareketle yazarın hayatı ve sanatçı kişiliğine dair ipucular toplanarak dikkatli bir şekilde çalışmanın içinde yoğrulmuştur. Okuyucunun çalışmadan daha iyi faydalanabilmesi ve eserin daha iyi anlaşılması için tablolarla anlatımın desteklenmesi, çalışmayı benzer çalışmalardan farklı kılmıştır. Bu anlamda Ahmet İcli'nin divanı yayına hazırlarken başvurduğu çalışma yöntemi, bu alanda çalışacaklar için ufuk açıcı olacağı kanaatindeyim. Ancak yazarın çalışmasında şiirlerin anlam dünyasına inmemesi ve şairin şiirlerini sadece şekilsel olarak incelemesi, çalışma için bir eksiklik olduğunu söyleyebiliriz.

